

УДК 376 – 056.36

О.М. Вержиховська

ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХОДІАГНОСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОДНОГО З КОМПОНЕНТІВ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІТЕЙ ДО НАВЧАННЯ В ШКОЛІ

У статті розкриті теоретичні аспекти проблеми психодіагностичної діяльності, як одного із провідних компонентів психолого-педагогічної підготовки розумово відсталих дітей до навчання у школі, зокрема розглядаються положення щодо сутності, структури та змісту даного виду роботи.

Ключові слова: психодіагностична діяльність, підготовка до школи, розумово відсталі дошкільники.

В статье раскрыты теоретические аспекты проблемы психодиагностической деятельности, как одного из действенных компонентов психолого-педагогической подготовки умственно отсталых детей к обучению в школе, а именно рассматриваются вопросы сущности, структуры и содержания данного вида работы.

Ключевые слова: психодиагностическая деятельность, подготовка к обучению, умственно отсталые дошкольники.

Вивчення та аналіз нормативно-правової бази (Національна програма "Діти України" (63/96), Концепція дошкільного виховання в Україні (1993), Державна національна програма "Освіта" /"Україна ХХІ століття" (1994), Закон України "Про освіту" (1996 р.), Національній доктрина розвитку освіти (2002 р.), Закон України "Про дошкільну освіту" (2003), Державні стандарти спеціальної загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (2004 р.), Національна доктрина розвитку освіти (2004), Наказ Міністерства освіти та науки України "Про затвердження плану дій щодо запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на 2009-2012 роки" (№ 855 від 11.09.2009), Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про затвердження плану заходів щодо запровадження інтегрованого та інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2012 року" (3.12.2009), Проект закону України "Про освіту осіб, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку (спеціальну освіту)" (2009), Проект положення про спеціальні класи у загальноосвітніх

навчальних закладах для навчання дітей, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку (2009) та інших урядових документах) дає нам змогу стверджувати, що першочерговим значенням ефективної та результативної підготовки дітей з психофізичними порушеннями до навчання у школі, соціальної адаптації їх до умов даного процесу, інтеграції в середовище нормально розвинених дітей є вдосконалення психолого-педагогічного забезпечення розвитку передумов навчальної діяльності у системі дошкільного виховання (спеціального, інклюзивного та інтегрованого).

Найбільш своєрідно ця проблема постає при наданні спеціальної психолого-педагогічної допомоги дітям з легким ступенем розумової відсталості, яких, як зазначав Л. Виготський, за наявності інтелектуального недоліку важко включити та навчати у середовищі нормально розвинутих та дітей різних нозологій, але можливо і необхідно, за вимогами інтеграції та інклюзії. Ми вважаємо, що таке інтегроване та інклюзивне поєднання дозволить змінити не лише систему підготовки до школи дітей з розумовою відсталістю, але дасть змогу їм легше соціально адаптуватися до оточуючих, отримати необхідну спеціалізовану допомогу, дозволить їм відвідувати навчальний заклад у тій місцевості у якій вони знаходяться не відриваючи їх від сім'ї, дасть змогу змінити негативну позицію, ставлення оточуючих до таких дітей та стереотипи, які переважають у відношенні дітей з нормальним інтелектуальним розвитком та їх батьків щодо знаходження такої дитини у відповідному оточенні та колективі.

Обґрунтування змісту предмета підготовки дітей з розумовою відсталістю до школи потребує, насамперед, з'ясування теоретичних та практичних основ сутності, змісту, структурних компонентів та напрямків даного виду роботи. Базовим етапом відповідного виду роботи виступає психодіагностична діяльність, яка реалізується при діяльності психолого-медико-педагогічної консультації та комісії, центрів ранньої психологічної корекції та реабілітації, під час адаптаційного періоду дітей у інтегрованих групах дошкільного закладу, спеціальних дошкільних групах реабілітаційного центру, спеціальних дошкільних закладах.

З'ясування рівня психофізичного розвитку дітей з різними аномаліями стає більш ефективним за умови правильного функціонування психолого-медико-педагогічних консультацій та комісій, центрів ранньої діагностики та корекції. У зв'язку із цим науковці І. Дубровіна, А. Андрєєва, Т. Вохняніна та інш. зазначають, що будь-яка психологічна діагностика дошкільників залежить від правильних аспектів діяльності відповідних служб (наукового, прикладного та практичного), саме це гарантує подальший повноцінний психічний та особистісний розвиток дітей, що складає

основну спрямованості їхньої діяльності. Діяльність вищевказаних служб вирішує завдання щодо з'ясування та подальшої максимальної реалізації в роботі з дітьми можливостей, резервів кожного віку, особливо враховуючи сензитивні періоди у розвитку дитини, та встановлюючи зону їхнього найближчого розвитку [6, с.4].

Система та закономірності впровадження напрямків даного процесу, як зазначає О. Хохліна є психологічною основою дослідження педагогічних основ, а саме спеціальної організації педагогічного процесу (сутності, змісту, педагогічних методик, організаційних у школі [7, с. 10].

Дослідження вище описаної проблеми потребує включення за основу ряду методологічних положень Л. Виготського, З.Калмикової, О. Леонтєва, О. Лурія, Н. Менчинської, С. Рубінштейна щодо узагальнених досліджень у галузі загальної психології; Л. Виготського, П. Гальперіна, Р. Боскіс, В. Давидова, В. Лубовського, В. Лебединського, С. Рубінштейна, Т. Розанової, Н. Тализіної, Л. Тигранової, М. Ярмаченко, М. Шеремет - спеціальної психології; Н. Борякової, О. Гаврилушкіної, А. Катаєвої, С. Миронової, Л. Носкової, Л. Плаксіної, Е. Стребелевої, Н. Соколової, У. Ульянової – спеціальної дошкільної педагогіки.

Результативність та ефективність корекційно-виховної роботи з розумово відсталими дошкільниками у напрямку їх підготовки до навчання у школі залежить від правильної своєчасної організації психологічного вивчення, зокрема чітко спланованої діагностичної роботи. З цього приводу У. Ульяновка, при визначенні принципів організації корекційно-педагогічної роботи з дошкільниками, зазначала на залежності та єдності процесів діагностики і корекції. На її думку дошкільні групи є насамперед діагностико-корекційними. "Спостереження за динамікою розвитку дитини в умовах цілеспрямованої корекційної роботи займає важливе місце для визначення шляхів, методів конкретного змісту її на різних етапах навчання і виховання" [1, с. 14-15].

Етіопатогенетичний підхід виступає першочерговим етапом у напрямку проведення психодіагностичної роботи та аналізу порушень психофізичного розвитку у дошкільників з розумовою відсталістю. Він дає змогу встановити етіологію і механізми, які визначають структуру дефекту при будь-якій формі розумової відсталості, а саме системне та всебічне вивчення дитини є основою для вибору оптимального варіанту подальшої корекційної роботи з ними.

При вивчення системності розвитку дітей ми звертаємося до диференціальної діагностики, яка виступає з позиції продуманого, чітко визначеного та поетапного підходу щодо вивчення дошкільника. Як зазначають Л.Виготський, С. Рубінштейн, М. Шеремет складність структури дефекту завжди визначається взаємодією внутрішньо

системних порушень. Наприклад: з одного боку недоліки сенсорної сфери (сенсорно-перцептивної діяльності) не забезпечують достатньої чуттєвої бази для розвитку мислення і мовлення. З іншого боку, незрілість внутрішньомовленнєвих механізмів, слабкість словесної регуляції не дозволяють дитині на необхідному рівні узагальнювати сенсорний досвід, використовувати його в діяльності. Але слід не забувати про те, що усі ці недоліки вторинного порядку у розвитку дошкільників з розумовою відсталістю ґрунтуються, як зазначав Л.С. Виготський на базі їх первинного недоліку, або "ядра дебільності" - слабкість замикаючої функції кори головного мозку, інертність нервових процесів, підвищена схильність до охоронного гальмування, слабкість орієнтувальної діяльності [3, с.22].

Впровадження психодіагностичної роботи дає можливість враховувати принцип комплексного підходу, який за характеристикою У.Ульєнковою, повинен розглядатися з точки зору розвитку психіки у дошкільному віці специфіка якої така, що при різній локалізації порушень можуть спостерігатись подібні прояви. Наприклад, „безмовною”, що не говорить до трьох років, може бути дитина з порушенням слуху, розумово відстала, дитина-алалік, дитина із затримкою психічного розвитку церебро-органічного генезу. Їх відрізнити у ранній період розвитку можливо лише за умови всебічного комплексного вивчення дитини, зокрема з'ясування соматичного стану, слухових і зорових функцій, рухової сфери, пізнавальної діяльності, особистості дитини, виявлення рівня розвитку її мовлення, виявлення рівня сформованості знань, вмінь і навичок, що дозволяють правильно кваліфікувати стан дитини, прогнозувати її подальший розвиток в умовах адекватної педагогічної корекції.

Дані аналізу концептуальних положень Л. Виготського про актуальний та потенційний рівні інтелектуального розвитку дитини показали, що у процесі проведення психодіагностичного вивчення слід звертати увагу на динамічний характер зони актуального і найближчого розвитку дитини. Основними параметрами цього процесу виступає, на думку ряду дослідників (Л. Венгер, Е. Кравцова, О. Леонт'єв, М. Лісіна, У. Ул'єнкова, М. Шеремет та інш.), характер співпраці дитини з дорослим при засвоєнні нових способів дій у різних видах діяльності (провідної для даного віку та її похідних) дозволяє встановити зону найближчого розвитку дитини, зокрема з'ясувати можливий у подальшому рівень научуваності дошкільника.

А. Запорожець, Д. Сльконіна, У. Ул'єнкової зазначають на тому, що прояв відповідного рівня научуваності у дитини виступає в якості основного диференціально-діагностичного критерію при розрізненні інтелектуальних недоліків у розвитку дитини, а також при відмежуванні та диференціації подібних станів (розумова відсталість,

первинна мовленнєва патологія, педагогічна занедбаність, затримка психічного розвитку церебро-органічного генезу).

Психодіагностичне обстеження повинно охоплювати не лише кількісне дослідження усіх сторін психічного розвитку дитини, але й ґрунтуватися на якісному аналізі отриманих результатів, що включає у себе: різні сторони сприйняття, розуміння та осмислення дитиною запропонованого експериментатором, психологом чи дефектологом завдання або мовленнєвої інструкції; виявлення відповідного емоційно-мотиваційного, особистісного ставлення до запропонованого виду діяльності, а власне зацікавленості або не зацікавленості завданням.

Умовами якісного психодіагностичного обстеження дитини виступає урахування її умінь орієнтуватися в умовах завдання чи інструкції; обирати адекватні способи виконання діагностичних вправ; діяти за наочним та словесним зразком або за інструкцією; програмувати власну діяльність без допомоги дорослого; поопераційно виконувати різні за ступенем та змістом завдання, проводити поточний та підсумковий контроль власної діяльності; знаходити та виправляти помилки, оцінювати результат, що вказує на рівень розвитку саморегуляції; співпрацювати з дорослим, характер цієї співпраці; приймати та обирати необхідний варіант допомоги згідно до інструкції.

Науковці С. Рубінштейн, А. Катаева Е. Стребелева, досліджуючи процес психодіагностичного вивчення старших дошкільників з розумовою відсталістю, на предмет якісного аналізу їх психічного розвитку, стверджують, що усі вище перераховані уміння у даній категорії дітей не сформовані, базова причина цього явища полягає у порушенні інтелектуальної діяльності та активності вище зазначених дітей.

Аналіз праць психологів та педагогів (А. Віпії, А. Геззел, Й. Шванцар, Д.Б. Єльконіна, М.К. Шеремет, Т.С. Комарова, Т.Н. Доронова, А.Й. Григор'єва, В.І. Завіна та інш.) дає змогу побачити, що психодіагностичне вивчення дошкільників ґрунтується на використанні критеріально-діагностичних методик, які спрямовані на визначення рівня психічного розвитку кожної дитини. У зв'язку із цим діагностичні завдання необхідно добирати з урахуванням: вікових, психофізіологічних та індивідуальних особливостей обстежуваної дитини, провідного виду діяльності дошкільника(предметно-практичної чи ігрової), онтогенетичних закономірностей становлення його психічних функцій.

А. Венгер, А. Запорожець проводячи діагностику рівня готовності старших дошкільників до навчання у школі звертали увагу на етапи індивідуального обстеження дітей, що дасть змогу надалі правильно організувати їх підготовку не лише до спілкування і діяльності з однолітками, але й до подальшої сумісної навчальної діяльності.

Психодіагностичне вивчення є передумовою "подальшої побудови педагогічного процесу, який має завдання корекції аномального розвитку дітей з психічними та фізичними вадами, необхідне детальне вивчення цих дітей, в першу чергу, виявлення особливостей їхньої навчальної діяльності" [3, с. 3].

Процес обстеження дошкільників з розумовою відсталістю потребує використання адаптованих, до особливостей психофізичного розвитку даної категорії дітей, психодіагностичних методик. Такі методики дозволяють враховувати різний рівень інтелектуального розвитку дошкільників з розумовою відсталістю однієї вікової груп, перш за все розвиток у них таких психологічних процесів, як: мислення та мовлення, які чітко диференціюють їх розумову діяльність. Отже, на думку І. Єременко, В. Турчинської, Н. Менчинської, У. Ул'єнкової, М. Шеремет існує взаємозалежність між рівнем сформованості психологічної готовності до навчання у школі та рівнем розумового та мовленнєвого розвитку дітей.

Психодіагностична робота потребує попереднього встановлення психологічних передумов та з'ясування причин низького рівня готовності дітей з розумовою відсталістю до навчання у школі, що можливо за умови правильного встановлення типології та проведення діагностики індивідуально-типових особливостей даної категорії дітей.

Особливе місце, при проведенні діагностичного обстеження психологічної готовності до школи, В. Дубровіна відводить вивченню: індивідуальних особливостей дітей, а саме їх інтересів, нахилів, здібностей; рівня сформованості таких особистісно-вольових характеристик, як: самосвідомості, самооцінки, спрямованості, ціннісних орієнтацій, впевненості у собі та довіри до себе; позитивного чи негативного психологічного клімату в мікро- та макросередовищі, яке оточує дитину, зокрема звертається увага на встановлення рівня продуктивності та ефективності спілкування дітей з дорослими.

І. Дубровіна, А. Андрєєва, Т. Вохняніна стверджують, що процес діагностики готовності дитини до навчання у школі потребує звернення уваги на дослідження передумов розвитку навчальної діяльності, параметрами яких виступають уміння дітей: свідомо підкорювати свої дії правилам, узагальнено визначаючому способу дії; орієнтуватися на задану систему вимог; уважно слухати того, хто говорить і точно виконувати словесні завдання; самостійно виконувати завдання за сприйнятим зоровим зразком [6, с. 35].

Вивчення загальної готовності до школи дає змогу виявити та вивчити індивідуальні здатності дитини до навчання, встановити та спланувати подальші загальні та індивідуальні шляхи подолання негативних особливостей формування психіки дітей з порушенням інтелекту, враховуючи їх основний недолік – розумову відсталість.

Перед проведенням психолого-педагогічної діагностики Л. Виготський, С. Рубінштейн, В. Синьов вважають, що необхідно вивчати увесь комплекс симптомів, що характеризують дане порушення у дитини [3, с. 30]. Зокрема дефектологи повинні з'ясувати: історію психофізичного розвитку дошкільника з розумовою відсталістю, мається на увазі особливості вікового розвитку дитини, при цьому особлива увага звертається на своєрідність становлення дитини у критичні періоди; історію мікро- і макро- соціального виховання особистості, а саме в умовах сім'ї, дошкільного закладу та в оточенні однолітків.

Історія розвитку та виховання дошкільника допомагає встановити повний психологічний діагноз розвитку та взаємозалежності у нього психічних процесів, а також визначити вікові відставання і прогалини у становленні тієї чи іншої психічної функції.

Схема психодіагностичного обстеження повинна враховувати не лише принципи, методи та зміст психологічного обстеження дітей, але й принципи та зміст подальшої типової та індивідуалізованої програм корекції їх психічного розвитку. З цього приводу У. Ул'єнкова при розробці діагностичних методик вивчення дошкільників із затримкою психічного розвитку, які можливо також використовувати і з розумово відсталими дошкільниками, визначила наступні напрямки роботи щодо підготовки дітей до школи: вивчення природи психолого-педагогічного аспекту рівня готовності до навчання, розробка загальних та індивідуальних шляхів і засобів подолання зниженої навченості, визначення, як відбувається компенсація негативних особливостей готовності до навчання у школі в адекватних педагогічних умовах, розробка теоретичних та організаційно-методичних принципів психолого-педагогічної діагностики та корекції зниженої навченості.

Вище перераховані завдання не лише підкреслюють необхідність проведення психологічного вивчення розумово відсталих дітей на предмет з'ясування рівня їх підготовки до школи, але й подальшої організації корекційно-виховної роботи з ними.

Своєчасне встановлення низького рівня готовності до школи потребує надання методичної та роз'яснювальної допомоги педагогам і батькам, які працюють з розумово відсталою дитиною. Особливо гостро ця проблема буде вставати перед багатопрофільними реабілітаційними центрами та дошкільними закладами загального призначення, які впроваджують інтеграцію у виховний процес, а саме поєднують виховання нормально розвиненої і дитини з порушеннями інтелектуального розвитку. З цього приводу, паралельно з діагностичним обстеженням, необхідне вирішення наступних проблем: психологічна освіта педагогічного персоналу та батьків; створення позитивного клімату в мікро- і макросередовищі, в якому перебуває

дитина; організація та регулювання взаємовідносин дорослого з дитиною; допомога дитині в адаптації до соціального оточення; налагодження взаємовідносин дітей з однолітками; вироблення рекомендацій щодо корекції відхилень у їх розвитку.

Підсумовуючи вище розглянуті положення, ми можемо зазначити на тому, що систематична комплексна психодіагностична робота у взаємодії з педагогічною корекцією протягом необхідного часу забезпечує у подальшому диференціацію у особистісному розвитку дошкільників, а саме визначає мінімальний чи максимальний рівень сформованості їх здатності до навчання у спеціальній школі, інтегрованих та інклюзивних класах при загальноосвітніх школах, багатопрофільних реабілітаційних центрах.

Список використаних джерел

1. Борякова Н.Ю. Ступеньки развития. Ранняя диагностика и коррекция задержки психического развития у детей. – М.: Гном-Пресс, 1999. – 56 с.
2. Венгер Л.А. Воспитание психологической готовности к систематическому обучению // Дошкольное воспитание. – 1985. – №7. – С. 43-46.
3. Готовність дітей зі зниженим слухом до навчання у школі: Монографія / М.К. Шеремет. – К.: ІСДО, 1990. – 104 с.
4. Григорьев А.Й., Завіна В.І. Психолого-педагогічна діагностика. – Кіровоград: ТОВ "ІМЕКС-ЛТД", 2006. – 489 с.
5. Катаева А.А., Стребелева Е.А. Дошкольная олигофренопедагогика: Учебник для студентов педагогических вузов. – М.: ВЛАДОС, 1998. – 208 с.
6. Руководство практического психолога: Готовность к школе: развивающие программы / под ред. И.Д. Дубровиной. – М.: Академия, 1990. – 96 с.
7. Хохліна О.П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. – К.: Педагогічна думка, 2000. – 286 с.

The theoretical basis of psychodiagnostic issues as a priority component of the psychological and pedagogical training of mentally retarded children at school, and it draws attention to the nature, structure and content of this type of work.

Keywords: psychodiagnostical activities, preparation for school, mentally retarded preschool children.

Отримано 1.10.2011